

TÜRK TARİH KURUMU ADINA KIRŞEHİR'DE CACABEY MEDRESESİNDE YAPILAN ARAŞTIRMANIN LK KISA RAPORU

Dr. AYDIN SAYILI

Dr. WALTER RUBEN

*D. T. C. F. İlim Tarihi Doçenti ve
T. T. K. Üyesi*

*D. T. C. F. Hindoloji
Profesörü*

Cacabey Medresesi hakkındaki rivayetler :

Araştırmanın gayesi, 1272 de (Hicri 671) Gıyasüddin Keyhusrev ibni Kılıç Arslan zamanında Kırşehir valisi Nureddin Cibril ibni Caca tarafından Kırşehir'de yaptırılmış olan Cacabey Medresesinin bir hey'et medresesi olduğu şayiasının ve bu yolda mevcut bulunan rivayetlerin hakikate uyup uymadıklarını tesbit etmektir.

Şimdi cami olarak kullanılan bu binanın eskiden medrese olduğu, gerek kapı üzerindeki kitabeden, gerekse binanın mimarî tarzından sarîh olarak anlaşılmaktadır. Tesbit edilecek mesele, bu medresenin aynı zamanda astronomi öğretimine de hasır edilip edilmemiş olduğu, ve bu maksat için bir rasat kuyusu ihtiva edip etmediği idi.

Söylendiğine göre kubbe ortasındaki deliğin altında eskiden bir kuyu bulunmakta ve buradan rasad yapılmakta idi. Bu rivayet 1325 tarihli Ankara Salnamesinde yazılı olduğu gibi, bu gün de muhtelif kimseler bu mesele ile ilgili bazı hikâyeler söylemektedirler. Cacabey Camiinde altmış yıl kadar imamlık etmiş olduğu söylenen Ömer Hoca, kubbenin altında eskiden bir kuyu bulunduğunu ve kuyuyu dedesinin körletmiş olduğunu dedesinden naklen hikâye etmektedir.

Kuyudan yıldızların rasad edildiği söylenmekte, fakat bu hususta sarîh tafsilat verilmemektedir. Mahallî şayiada rasad kuyusu ile alelade su kuyusu arasında bir tefrik yapılmıyor. Umumiyetle yıldızların kuyu suyu içindeki hayallerinin müşahede edilmiş olduğu zannedilmektedir. Fakat kuyunun su kuyusu olduğu hakkında da hiçbir sarîh malûmat verilmemektedir. Meselâ kuyuda

çıkıık bulunup bulunmadığı, suyunun nasıl alındığı gibi meseleler üzerinde hiç kimse tafsilât veremiyor.

Kuyunun rasad kuyusu olması için kuru olması icabettiği gözönünde tutulursa, bu bakımdan ilgi çeken rivayetler de mevcuttur. Kazı esnasında kuyuyu görmeye gelen Mucurlu bir ziyaretçi, bu rasathanenin zamanında üstün bir rasathane olduğu, başka rasathanelerden müşahede edilemiyen yıldızların buradan rasad edilebildiği, veya bu rasathanede eskiden bir yıldızın veya bazı yıldızların keşfedilmiş olduğu rivayetini nakletmiştir. Bu rivayet, kuyudan gündüzün rasad yapmanın mümkün olduğu şeklinde manalandırılabilir. Gerçekten şakulî ve ağız dar bir "rasad kuyusu,"nun ancak gündüz rasadını mümkün kılmak maksadı ile yapılmış olması bahis mevzuu olabilir. Bunun için de kuyunun derin ve kuru olması bir mecburiyettir.

Kuyunun hem kuru, hem de derin olması icab ettiğine göre, kuyu için hususî kurutma tertibatının yapılmış olması lâzımdır. Bu bakımdan ilgi çeken bazı rivayetlere de rastlanmaktadır. Cacabey Medresesi civarında Namazgâh Sokağında Kasap Kadirin ve Osman Sülükçü'nün bahçelerinde yer altında avgunlar bulunmuş olduğu, bunların Medrese istikametine döndüğü, ve içlerinin sel toprağı ile tıkanmış ve kuru olduğunun görüldüğü söylenmektedir. Ayrıca, bir sel basması sırasında kuyuya atılan samanın şehrin başka bir mıntıkasında akan bir sudan çıktığının ve Lale Camii civarında yer altı bir mecradan mumla yürünerek Caca bey Medresesi kuyusuna gelindiğinin tecrübe edilmiş olduğu gibi iki hikâyeye de mevcuttur. Başka yerlerde de benzerlerine rastlanan bu gibi hikâyeleri ihtiyatla karşılamak akla gelirse de, kuyunun kuru olduğunu veya kurutma tertibatı bulunduğunu ifade etmeleri bakımından dikkate değerler.

Cacabey Medresesi minaresinin, medresenin güney - batısında olmasının gayri tabif olduğu, bunun aslında minare olmayıp rasat kulesi olduğu da söylenmekte ise de, bunun eskiden intikal etme bir rivayet olmadığı, daha fazla medresenin bir rasad medresesi olduğunu kabul etmek ve ettirmek isteyenlerin bu tezlerini desteklemek üzere ileri sürdükleri rasyonalizasyon şeklinde bir delil olduğu anlaşılmaktadır. Kuyunun alelade bir su kuyusu olduğu fikrini müdafaa etmek isteyen bir şahsa da rastlanmıştır. Fakat bunun da eskiden kalma rivayetlere dayanmadığı, fakat böyle bir

noktai nazarı ileri sürmek suretiyle binanın cami olarak kalmasını temine yardım etmek istediği anlaşılmaktadır.

Medresenin eski zemin seviyesi, ve kuyunun yeri ve şekli :

Kubbe altına isabet eden kısımda 7x3 metre ebadında bir sahanın döşemesinin kaldırılması ile kazıya başlandı. Döşeme altında 15 sm. kadar kalınlıkta bir sel toprağı tabakasına rastlandı. Bu tabaka gayet yumuşaktı ve kürekle kaldırılabilir halde idi. Bu tabakanın altında, tahta döşemesi kaldırılan mıntikanın kapı ve mihrab istikametlerinde takriben ikişer metrelik iki müntehada zeminin muntazam ve yassı döşeme taşları ile örülü olduğu görüldü. Kubbe altına isabet eden takriben 3×3 m. ebadında bir sahada bu taşlara rastlanmamıştır (kubbe ortasındaki yuvarlak deliğin de çapı 3 m. dir).

Kırşehir yaşlılarından birinin söylediğine göre medresenin eski zemin seviyesi şimdikine nazaran hayli çukurda imiş. Bulunan döşeme taşları bu söylentinin doğru olmadığına işaret ettiği gibi, bu taşların en eski zemin seviyesine aşağı yukarı tekabül ettiği de temel taşlarının tetkiki ile kesin olarak anlaşılmıştır. Şöyle ki, medresenin iç kapısının sağ kenarında iki kemerin birleştiği yerde duvarın yanı kazılarak temel taşlarının vaziyetine bakılmıştır. Temel taşlarına bağlı ufki bir taş bulunduğu görülmüştür ki, bu taşın üst sathı duvara yakın kısımda yontulmuş, fakat duvardan uzak kısmı yontulmadan bırakılmıştır. Eski döşemenin altında kalması icab eden bu büyük taşın şimdiki tahta döşemeden seviye farkı 75 sm. dir. Sel toprağı altında bulunan ve yukarıda sözü geçen yassı taşların seviyesine gelince, tahta döşeme, kirişler ve istinat taşları 20 sm., sel toprağı 15 sm., döşeme taşları ile harç 20 sm. dir. Demek ki bu döşeme taşları şimdiki zeminden 55 sm. derinde ve temelde bulunan ufki taştan 20 sm. yüksektedir. Şu halde eski zemin seviyesi bu döşeme taşlarından çok daha aşağıda olamaz.

Döşeme taşlarının bulunmadığı mıntıkada ve takriben 3x4 metre ebadında bir sahada, kuyu izini belirten örgü taşlarının bulunması ümidi ile kazı ilerletildi. Böyle izlere rastlanmayınca kubbenin tam altındaki küçük bir saha derinleştirildi. 2 metre derinlikte görülen ve muntazam bir şekilde tertib edilmiş benziyen bazı taşlar bir kuyu izi şüphesini ilk olarak verdi. Bu taşların al-

tında ve çizmeleri muhtemel görünen dairede başka taşlara pek rastlanmadı ise de, kazı biraz daha ilerledikten sonra bu taşların kısmen çevrelediği daire içinin dolma ve çevre dışının ana toprak olduğu fark edildi. Gerçekten pek hafif kazma darbeleri ile dolma toprak âdeta kendiliğinden ana topraktan ayrıldı, ve daire şeklindeki bir mıntıka bu suretle kendini göstermiş oldu. Bu daire içinde derinleştikçe aynı hal devam etmiş ve kuyunun mevcudiyeti, tahta döşeme şathından 1 metre kadar derinlikten itibaren derinlere doğru açıkça kendini göstermiştir.

Kuyunun eski ağız seviyesi belli değildir. Ağızın eski döşeme taşları hizasında veya daha yüksekte olması icab eder. Kuyunun çapı, cidar örgü taşları hariç, 180 sm. kadardır. Şimdiki zeminden 3 metre derinlikten itibaren kuyunun çapının genişlediği görülmüştür. Cidar taşları 8 inci metreye kadar hemen tamamen akmıştır. Kuyunun bina cephesi tarafındaki kenarı, iç kapı eşliğinden 4 metre mesafededir. Kuyu kubbeye nazaran tamamen merkezî vaziyette ve kubbenin tam altındadır.

Kuyunun derinliği :

Kuyuda rastlanan taşların ekserisi küçükü büyüklü molozlardan ibarettir. Bunların umumiyetle kuyu körletilirken içeri atılmış taşlar olması icab eder. Nisbeten büyükçe ve muntazam taşlara da rastlanmış, ve bunlar bazan kuyu cidarlarında bulunmuştur. Cidarlarda bulunan taşların da ekseriyetle örgü taşı olmayıp, düşerken kenara dayanıp kalmış olduğunu gösteren deliller mevcuttur. En büyük ve muntazam taşlara altı metre derinlikten itibaren tek tük rastlanmaya başlamıştır.

Kuyu kenarlarından akan örgü taşlarının derinlere düştüğüne ve bunlara ancak altı metreden daha aşağılarda rastlandığına göre, kuyunun derinliğinin altı metreden hayli daha fazla olduğu, ve tabanın, suyun belirmeye başladığı 6 ıncı metreden çok daha aşağıda bulunduğu manasını çıkarmak icab eder. Derinliğin fazla olması ise kuyunun rasad kuyusu olduğu şayiasını destekler. Kuyu derinliğinin su seviyesi altında hayli devam etmesi de aynı bakımdan önemlidir.

Araştırmaya 7.5 metreden sonra devam edilememiş, ve kuyunun taban derinliğini tesbit etmek mümkün olmamıştır. Yukarıda da söylendiği gibi, 6 ıncı metreye kadar çıkan adi taşların çoğunun

kuyu körletilirken içeri atılan taşlardan ibaret olduğunu düşünmek makul olur. Bunların ancak bir kısmının yardımcı örgü taşları olduğu farz edilebilir.

Kuyu çapının döşemeden takriben 3 metre derinlikten itibaren genişlediği görülmüştür. Altı metre derinlikte kuyunun çapı 260 sm. olarak tesbit edilmiştir (resim 2). Kuyu çapının aşağılara doğru genişlediğinden şüphe edilmemek icab eder. Fakat aşağı inildikçe kuyunun çapında görülen fark, kuyunun asıl şekline nazaran mübalâgalı olabilir. Bir defa, kuyunun genişlemeye başladığı mıntakada güney-doğu istikametinde duvar kısmında küçük ve mevzii bir kum tabakasına raslanmıştır. Kuyu da bu seviyede daha fazla bu istikamete doğru genişlemektedir. Diğer taraftan, kuyunun zamanla harap olarak su ile dolduğu, ve altıncı metrede ve daha derinde çıkan suyun şariyet hassası ile üç metre kadar bir yüksekliğe, yükseklik ile orantılı olarak nüfuz ettiği ve bu mıntakalarda ana toprak duvarları itikâle uğrattığı, ve kuyu çapının bu sebeple de daha genişlemiş olduğu düşünülebilir. Mamafih aslında da kuyunun aşağı doğru hiç olmazsa 8 inci metreye kadar genişlediği muhakkak olsa gerektir. Meselâ şekil 3 teki C taşının kuyudaki vaziyeti bu intibai veriyor.

Kuyuda su vaziyeti :

Suya altıncı metrede rastlanmış. ve 7, 5 metrede suyun hâlâ "bunalmış,, su olmakta devam ettiği görülmüştür. Yani suyun, yanlardan ve tabandan, bazan yeri pek tayin edilemeyecek şekilde sızdığı bazan da az çok bâriz olarak bazı noktalardan kaynadığı, fakat kazı devam ettikçe su sızıntısının azamî olduğu bu kaynama noktalarının da aynı kalmıyarak mütemadiyen değiştiği müşahede edilmiştir. Civar evlerdeki kuyularda suyun umumiyetle bir ana damardan çıktığı söylenmektedir. Bu kuyuda da böyle bir damarın biraz daha derinde bulunması muhtemeldir. Belki de suyun bunalmış su olmakta devam etmesi, eskiden bu suyu kanalizetmek için kuyu etrafında alınmış bazı tertibat neticesi olabilir. Su seviyesi altına inmek imkânı bulunamadığından bu cihetler tesbit edilememiştir.

Yukarıda bahsi geçen şayialara nazaran kuyunun suyu bir suretle kurutulmakta idi. Kuyuda su seviyesine erişildikten üç gün sonra, halen Hacı Halil oğlu Ömer'e ait olan bahçedeki havuzdan

geçerek yer altında bir müddet aktıktan sonra ırmağa katılan bir suyun kesilmiş denecek derecede azalmış olduğu haberini aldık. Bu hususta bilgilerine müracaat ettiğimiz muhtelif kimseler: "Bu su biz bildik bileli kesilmeden akardı,, demişlerdir. Kuyu suyunu çivitleyerek bu nokta ile kuyu arasında bir irtibat aramaya çalıştıksa da, ertesi sabah ne bu suda, ne de kuyuda çivitten iz bulamadık. Kuyu suyunun kısmen dışarı aktığı, ve şimdi harap ve toprakla dolu olmalarına rağmen, eski avgunların suyu bir dereceye kadar kanalize ettikleri, ve çividin buralarda süzülüp kalmış olduğu bir ihtimal olarak akla gelebilir. Cacabey medresesinden itibaren arazi avgunların görülmüş olduğu noktaya ve kesilen suyun bulunduğu semte doğru hafif meyillidir.

Sonradan alınan bir habere göre, kuyunun tekrar doldurulması bu suyun gürleşmesine sebep olmamıştır.

Bundan takriben kırk yıl önceye kadar Medresenin batı duvarından aşağı yukarı 50 metre mesafede bir kuyu bulunduğunu civarda oturan ve yukarıda bahsi geçen Osman Sülükçü nakl etmiştir. Bu kuyunun kuzey duvarında çıkıp inmeyi kolaylaştıracak şekilde örgü taşlarından dışarı doğru çıkıntı teşkil eden safiha şeklinde köşeli taşlar (say) varmış. Bu kuyu belki de rasad kuyusu suyunun kurutulması için ilk kademeyi teşkil ediyordu. Medrese kuyusunun uzun zaman âtil kaldığı, ve körletilmezden önce uzunca bir müddet sulu kuyu olarak muhafaza edilmiş olduğu muhtemeldir.

Kuyuda bulunmuş olan taşlar; kuyuya inme ve çıkma için tertibat :

Şekil 3 te gösterilmiş olan taşların ebad bakımından birbirlerinden nisbeten az farklı oldukları görülmektedir. Diğer taraftan, her üçü de merdiven taşına benzemekte, yalnız teferruat bakımından bazı farklar göstermektedirler. Bu taşların kuyu için hususî olarak yontulmuş taşlar olmadıkları, fakat merdiven vazifesi görmek bakımından elverişli hazır bazı taşların bulunarak bunlardan faydalanılmış olduğu düşünülebilir. Resim 4 te gösterilen ve 7.5 metre derinlikte bulunmuş olan mermer sütun parçası bu fikri desteklemektedir. Mamafih daha kesin bir sonuca varmak, ancak kuyuda daha derine inilmek ve çıkacak diğer taşları incelemekle kabil olabilir. 7.5 metrede görülmüş olan büyük bir

mermer parçasını çıkarmak kâbil olmadan araştırmanın durdurulması zorunda kalınmıştır. Kuyu rasad kuyusu olduğuna göre, herhalde inme ve çıkma işinin kolaylıkla yapılabilmesini sağlayacak tertibatın mevcut olmuş olması icab eder. Belki de binanın başka bir yerinden dehliz şeklinde bir merdivenli yoldan kuyuya inme tertibatı mevcuttu. Resim 3 teki taşlar çok ağır olduklarından, bunların kuyuyu körletmek için dışarıdan taşınarak kuyuya atılmış olmamaları icab eder. Bunlar örgü taşları olduklarına göre de kuyuda bir fevkalâdeliğe işaretirler.

Kuyu içinde takriben 220 sm. derinlikte bulgur taşı şeklinde mermer bir taş bulunmuştur. Şekil 5 te görülen bu taş bir sutun kaidesinin içi oyularak yapılmıştır. Bulgur taşı veya soku olmak için çok küçük, dibek olmak için büyüktür. Havan olarak kullanıldığı muhakkak olmakla beraber, bu taşın aslında mukaar bir güneş saati olduğu bir ihtimal olarak akla gelebilir. İbrenin takılacağı kısım kırıktır. Çukur sathıta taksimat çizgisi bulunmamaktadır. Taksimat şebekesinin kazılmış veya zamanla silinmiş olması muhtemeldir. 7. 5 metre derinlikte aynı şekilde ve mukaar sathı daha büyük, fakat kenarları daha ince bir taş daha bulunmuştur. Bu taş dörtte bir küre şeklindedir.

Medresenin damında bırakılmış mermerden safiha şeklinde bir tek taş bulunmuştur (Res. 6, 15, 19). Duvar tezyini için hazırlanan kaplama lavhalara benzeyen bu taşın kalınlığı 4-5 sm. kadardır. Üzerindeki çizgiler 1 mm. kadar derinliktedir. Her dört kenarda da yalnız cepheye yakın kısım yontulmuş ve küçültülmüştür. Kenarların arka kısmı kaba bırakılmıştır, ve yontulmuş kısımlara nazaran dışarı taşar vaziyettedir. Bu bakımdan duvar tezyini için hazırlanmışa benzemiyor. Arka sathın yalnız orta kısmı büyük kavisli bir silindir sathının küçük bir kesiti şeklinde yontulmuş, bunun etrafı yontulmadan bırakılmıştır. Medresede bu taşın hesab cedveli olarak kullanılmış olması akla gelebilir.

Tandır yeri ve küp; kuyunun körletilmesi :

Kuyunun sağında ve eski döşeme seviyesi altında bir tandır yerine rastlandı. Burada çana benzer şekilde ve üstü ile altı açık bir küp bulunmuştur. Küpün ağzı döşeme seviyesinden 85 sm. derinlikte idi. Küpün yüksekliği 90 sm. idi (Res. 7, 12). Küpün açık olan altı kırılmış olmayıp hususî olarak açık bırakılmışa ve kavisli

bir şekilde süslenmiş benziyordu. Küpün altı taş parçaları ve tuğla toprağından yapılmış harçtan (horasan) bir temel üzerine sıkıca oturtulmuş ve yapıştırılmış, etrafı da büyükçe çömlek parçaları ile takviye edilmişti. Küpün içerisi toprakla dolu idi. Bu toprak içinde küçük sayıda çini ve seramik parçalarından başka kemik parçaları ve yumurta kabukları bulunmuştur. Kemikler ekseriyetle kaburga kemikleri idi. Küpün etrafındaki toprağın kül, kömür ve yanmış çömlek parçaları ile dolu olduğu görülmüştür. Küpün kendisinde ve içindeki toprakta yanık izleri bulunmamıştır. Küpün tabanında 30 sm. kadar derinde, 20 sm. yükseklikte bir küp göğdesi kısmı (çember şeklinde) bulunmuştur (Res. 7, 13). Bunun altında başka yanmış maddelere rastlanmamıştır. Kuyu içinde de nadiren ve yer yer yanık tahta parçalarına rastlanmıştır. Çan şeklindeki küpün dışında ve içinde bulunan toprak dikkatle temizlenmişse de, küp esasen çatlamış olduğundan ve ancak içinde ve dışında bulunan toprak yardımı ile şeklini muhafaza ettiğinden, sağlam olarak yerinden çıkarılamamıştır.

Muhtemel olarak burası tandır yeri olarak kullanılmış ve burada muhtelif tandırlar kurulmuştur. Sonradan da tandır yeri terk edilmiş ve içine çan şeklindeki küp yerleştirilerek belki gıda deposu olarak kullanılmıştır. Tandır yerinde ve kuyunun içinde ve kenarlarında bulunmuş olan seramik ve çini parçaları gibi bakiyeler toplanarak muhafaza edilmiştir. Etnoğrafya müzesi müdürü Remzi Oğuz Arık'ın vardığı sonuç şudur ki, bu mntıka umumiyetle taşıma toprakla dolmuş olduğu için, bu çömlek ve çini parçaları stratigrafik bir bir sıralanma göstermemekte ve kronolojik bakımdan sarıh sonuçlar vermemektedir. Tandır yeri ve küpün medreseye ait olmaları muhtemel olduğu gibi, bunların medreseden eski oldukları da akla gelebilir.

Araştırmanın durdurulması :

Kuyuda su çıktıktan sonra, kazı ilerledikçe çalışma temposu da o nisbette ağırlaşmıştır. Suyun boşaltılması bir emme basma tulumba ile yapılmış, 4-7-1947 sabahı su 25 dakikada, 6-7-1947 sabahı bir saat 25 dakikada, 7-7-1947 sabahı ise iki saatte boşaltılabılmıştır. Kuyu çapının aşağı doğru büyüdüğü söylenmişti. Su mntıkasında duvarlar bütün gece ıslanarak yumuşadığından toprak kaymasını önlemek için bu kısımların alınması icab etmiş, ve

bu suretle kuyuda derinleştikçe çıkan çamur hacmi derinleşme ile birlikte hayli artmaya başlamıştır. Çalışma 7.5 metre derinlikte artık güçlkle ilerler hale gelmiş, diğer taraftan da kuyu duvarlarının alt kısımda içerlek olması, üstte boşta kalan toprak tabakasının göçmesi tehlikesini doğurmuştur. Kuyunun içerlek duvarlarını olduğu şekilde muhafaza etmek güç ve masraflı olacağından, kuyu, döşmeden itibaren üçüncü metreye kadar tekrar doldurularak emniyetli bir halde bırakılmıştır.
